

Zagrebačke prostitutke početkom 20. stoljeća. Podrijetlo, svakodnevni život i položaj u društvu¹

Sažetak

Rad se bavi životom prostitutki kao marginalizirane skupine u Zagrebu početkom 20. stoljeća i samim fenomenom prostitucije. Njihov život bio je reguliran zakonskim propisima; prvotno *Bludilišnim pravilnikom* iz 1899. godine, dok je drugi takav dokument bila *Odredba kr. redarstvenog ravnateljstva od 24. rujna 1922. broj 11.027 o nadzoru nad prostitucijom na području grada Zagreba*, kojom se život prostitutki u javnim kućama stubokom promijenio, pa su one sada bile izjednačene s uličnim prostitutkama. Najveća promjena u njihovom životu bilo je ukinuće prostitucije *Zakonom o suzbijanju spolnih bolesti od 28. ožujka 1934. godine*, čime su sve žene koje su se nastavile baviti prostitucijom spale u sferu ilegalne, tajne prostitucije. Tajna prostitucija postojala je i za vrijeme legalne prostitucije, ali je u ovome razdoblju dobila na zamahu. Osim s pomoću zakonskih regulativa, život prostitutki pokušao se prikazati i dnevnim tiskom te radovima njihovih suvremenika.

Ključne riječi

prostitucija, prostitutke, Bludilišni pravilnik, javne kuće, spolne bolesti, reglementacija, tajna prostitucija

1. Uvod

Na području Banske Hrvatske u razdoblju industrijske revolucije, koja je ovdje počela nešto kasnije², potkraj devetnaestoga stoljeća, trendovi društvene,

¹ Riječ je o preradi moga istoimenog diplomskoga rada iz 2018. godine.

² Devetnaesto stoljeće jest stoljeće industrijske revolucije koja je obilježila „dugo devetnaesto stoljeće“. Započevši u Engleskoj 1780-ih godina, proširila se ostatkom Europe

gospodarske i ekonomske promjene odgovarali su onima europskim. Jednako kao i u Europi, navedeni trendovi razvoja industrije, pojave novih zanimanja, migracija seoskog stanovništva u gradove i promjena na tržištu rada – koje je sada primalo veći broj žena – uzeli su maha. Trend porasta broja prostitutki u gradovima također je bio u skladu s europskom situacijom. I ovdje su to uglavnom bile žene i djevojke sa sela, koje su u grad dolazile u potrazi za zaposlenjem ili iz sloja siromašnih građana i radnika. Dolazilo je i mnogo žena iz dijelova Ugarske, Srbije i Bosne. Zbog porasta prostitucije u hrvatskim gradovima ovdje se također pojavila potreba za jačim nadzorom nad sve većim brojem žena koje su se njome bavile. Tijekom ovoga razdoblja u europskim su se državama u vezi s pravnim reagiranjem na prostituciju javile reglamentacija³, abolicija⁴ i prohibicija, tj. kriminalizacija prostitucije⁵, a ove trendove pravnoga i zakonodavnog reguliranja prostitucije svojim propisima pratili su i hrvatski zakonodavci.

Osim zakonskog reguliranja prostitucije, krajem 20. stoljeća radovi povjesničara pretežno su se koncentrirali na istraživanja socijalne strukture i organizacije komercijalnih spolnih odnosa, svakodnevnoga života prostitutki te okolnosti koje su oblikovale njihovu odluku o ulasku u prostituciju. Upravo je svakodnevni život prostitutki u Zagrebu fokus moga rada. Pokušala sam, koliko je to moguće, s pomoću dostupnih izvora i literature, dati sliku života prostitutki u Zagrebu početkom 20. stoljeća.

2. Definicija i uzroci prostitucije

Sama riječ prostitucija dolazi od latinskoga glagola *prostituere* koji znači ‘javno izvrći na blud’, ‘odati se bludu’, ‘poniziti se’, ‘obeščastiti se’. Blud ovdje podrazumijeva vulgarno zadovoljenje spolnih nagona koje se kosi s moralnim normama društvene sredine.⁶ Definicija ima gotovo koliko i autora koji su se bavili proučavanjem ovoga fenomena. Prostitucija je uglavnom bila definirana unutar zakonskih okvira, no postoje mnoge opće, sociološke i psihološke definicije. *Odredba kr. ravnateljstva u Zagrebu br. 11.027* definira prostituciju na sljedeći način: „Prostitutkom se smatra svaka ženska osoba, koja svojim tijelom tjera blud obrtmično, tj. sa više osoba, bez izbora i uz naplatu, te koja

različitim brzinom, pa je tako val industrijalizacije sustigao Bansku Hrvatsku tek 1860-ih; Iskra Iveljić, *Očevi i sinovi: privredna elita Zagreba u drugoj polovici 19. stoljeća* (Zagreb: Leykam International, 2007), 135.

³ Pod tim se pojmom podrazumijeva propisima regulirani zdravstveno-policijski nadzor nad javnom prostitucijom.

⁴ Abolicionistički pokret zalagao se za ukidanje javnih kuća i protiv reglamentacije, ali i za nekažnjavanje prostitutki, već onih koji se tim zanatom služe bilo kao klijenti ili kao oni koji od njega profitiraju.

⁵ Prohibicija vidi rješavanje problema u kriminaliziranju prostitucije i kažnjavanju svih njezinih sudionika.

⁶ Olga Petak, „Socijalni i socijalno-psihološki faktori regrutiranja uličnih prostitutki“ (magistarski rad, Filozofski fakultet u Zagrebu, 1981), 13.

⁷ HR-DAZG-779, Zaštitnice djevojaka, 14, „Odredba Kr. redarstvenog ravnateljstva od 24. rujna 1922. Broj 11.027. Prs. O nadzoru nad prostitucijom na području grada Zagreba“.

svoje životne potrebe namiruje iz zarade od tog zanata.⁴⁷ Priroda je prostitucije ekonomskog karaktera, a upravo razvojem tržišta stekla se mogućnost da i tijelo postane roba pa je stoga novac, tj. zarada bitan element u zakonskoj definiciji prostitucije.

Kako je prostitucija izravno povezana s društvom u kojem postoji, presudan utjecaj na nju imaju društveni uvjeti i okolnosti. Ona u određenoj epohi ima značenja karakteristična upravo za tu epohu i njome se, među ostalim, odražavaju posebnosti promatrane kulture.⁸

Tijekom 19. stoljeća, za vrijeme ranije faze kapitalizma, prostitucija je doživjela najveći procvat iz nekoliko razloga. Kapitalizam je okrenut profitu pa je tako i žensko tijelo postalo roba koja se na tržištu može kupiti. Zbog mnogih promjena, kao što su migracije iz sela u grad, povećanja siromaštva i sl. sve je više žena – koje su teško nalazile posao u svijetu koji je davao prednost pri zaposlenju muškarcima – iz ekonomskih razloga bilo prisiljeno potražiti zaradu u ovome zanatu. Većina žena koja je ušla u prostituciju dolazi iz nižih društvenih slojeva i marginalnih društvenih grupa.⁹ No neimaština nije jedini razlog ulaska žena u prostituciju. Neke su prostitutke bile žrtva okoline; na primjer, družile su se s nekom ženom koja se bavila time i ona ih je uvela u zanat. Neke su se odlučile na prostituiranje zbog zarade što je bila veća nego na poslovima koji su im bili dostupni kao ženama. Smatrale su to lakom zaradom. Neke su na prijevaru završile u prostituciji, što se često događalo djevojkama koje su sa sela došle u grad u potrazi za zaposlenjem, dok su neke muževi (ne nužno svodnici) prisilili na prostituciju. Što se tiče psiholoških razloga prostitucije, njihovo objašnjavanje nije podobno za generalizaciju prostitucije kao pojave ili projiciranje na veću skupinu žena koje možda dolaze iz iste okoline. Istraživanja tih uzroka mogu se iskoristiti samo u objašnjenju zašto određena osoba postaje prostitutkom.¹⁰ Razlozi mogu biti zajednički nekim ženama, no okolnosti i njihove reakcije uvijek su individualne.

Statistika, koju je za područje Banske Hrvatske Fran Gundrum Oriovčanin objavio za konac 1907. i djelomično za početak 1908. u *Liječničkom vjesniku* 1910. godine, potvrđuje prijašnje navode da su prostitutke uglavnom dolazile sa sela te iz služinskog staleža i neimaštine.¹¹

Podaci za Zagreb odgovaraju prijašnjim Gundrumovim zaključcima. Najviše djevojaka dolazilo je iz redova služinčadi (808 – 45,31 %), tvorničkih radnica (283 – 15,8 %), konobarica (233 – 13 %) i kućanica (139 – 7,8 %), dok je nezaposlenih bilo 320 (17,5 %). Dalje, iz *Očevidnika bludnica*¹² i *Zdravstvenog izvješća za grad Zagreb* doznajemo broj bludnica u javnim kućama u razdoblju 1914–1922, koji se može pronaći u tablici ispod teksta.

⁸ Dragan Radulović, *Prostitucija u Jugoslaviji* (Beograd: „Filip Višnjić“, 1986), 8.

⁹ Petak, „Socijalni i socijalno-psihološki faktori regrutiranja uličnih prostitutki,“ 63.

¹⁰ Ibid, 65.

¹¹ Fran Gundrum, „Statistika javnih bludnica (1907. – 1908.) u Hrvatskoj i Slavoniji,“ *Liječnički vjesnik* 1 (1910): 26.

¹² HR-DAZG-4, GPZ, Zdravstveni odsjek, 50, „Očevidnik bludnica 1914 – 1915“.

Tablica s ukupnim brojem prostitutki u Zagrebu i postotkom oboljelih prostitutki u javnim kućama

Broj prostitutki u javnim kućama u gradu Zagrebu		Broj spolno oboljelih prostitutki	Postotak oboljelih	Broj stanovnika (1900. g.)	Postotak prostitutki u ukupnom broju stanovništva
Kraj 1907. i početak 1908. godine	46	Nepoznato, podaci navedeni na razini Hrvatske i Slavonije	/	74 900	0,061 %
1914. godine	200	95	47,4 %	121 363 ¹³	0,165 %
1915. godine	227	109	48,18 %		0,19 %
1916. godine	200	76	38 %		0,165 %
1917. godine	207	66	31,84 %		0,17 %
1918. godine	194	85	43,81 %		0,16 %
1919. godine	187	84	44,92 %		0,15 %
1920. godine	149	80	53,70 %		0,12 %
1921. godine	162	74	45,68 %	153 444 ¹⁴	0,11 %
1922. godine	114	91	79,82 %		0,074 %

Uvid u njihov život prije nego što su stupile u bludilišta bitan je faktor u pokušaju shvaćanja razloga njihova ulaska u svijet prostitucije. U red služavki uglavnom su pripadale djevojke sa sela koje su došle u grad u potrazi za zaposlenjem te ostale djevojke nižih slojeva, koje su većinom dolazile iz siromašnih obitelji i besperspektivne okoline, slaba ili nikakva obrazovanja, što je rezultiralo time da su imale sužen krug mogućnosti za ostvarivanje i zadovoljavanje svojih potreba. Glavni razlog njihova prelaska u prostituciju bila je mala plaća, što ih je – pomiješano s njihovim neiskustvom – činilo pogodnijima za potpadanje pod utjecaj okoline. Većina djevojaka bila je slabo obrazovana i dolazila je sa sela u kojem je vladao jači osjećaj zajednice i međusobnog pomaganja, pa su one lakše vjerovala obećanjima kakva zavodnika ili zavodnice.¹⁵

Iz svega navedenog možemo zaključiti da prostitucija svakako utjelovljuje više od seksualnoga ponašanja i njezino proučavanje obuhvaća širu problematiku društva. Literatura koja se bavila prostitucijom prije 80-ih godina 20. stoljeća fokusirala se na njezinu negativnu stranu, kao što je povezanost prostitucije s kriminalom i devijacijama te se koncentrirala na vidljive i elitne forme prostitucije.¹⁶

¹³ Podaci za 1910. godinu, preuzeto iz: Ante Laušić, "Stanovništvo Zagreba i okolice od 1880. do 1980.," *Migracijske teme* 3 (1987): 26.

¹⁴ Podaci za 1921. godinu; Ibid.

¹⁵ Gundrum, „Statistika javnih bludnica,“ 30.

¹⁶ Timothy J. Gilfoyle, "Prostitutes in History: From Parables of Pornography to Metaphors of Modernity," *The American Historical Review* 1 (1999): 119.

3. Prostitucija u Zagrebu

Prostitucija u gradu Zagrebu s početka 20. stoljeća nije bila nepoznata pojava; ona je bila prisutna još od srednjega vijeka. Slučajevi držanja prostitutki u kućama zabilježeni su već u 14. stoljeću, a takva ponašanja kažnjavala su se novčanom globom, pa i protjerivanjem svodilja i prostitutki iz grada.¹⁷ Obujam se prostitucije tijekom 19. i 20. stoljeća osjetno povećao zbog industrijalizacije i kapitalizacije društva, što je dovelo do velikih društvenih promjena, migracija stanovništva i općenito do promjene dotadašnje društvene dinamike među slojevima, ali i između spolova. Povećan obujam prostitucije doveo je do potrebe da se ona regulira zakonskim propisima te stavi pod nadzor policije i zdravstva. To je rezultiralo stvaranjem posebna odsjeka policije koji se brinuo za čudoređe. Čudoredna policija vodila je računa o tome da se bludnice i vlasnice bludilišta pridržavaju propisa o držanju bludilišta i ostalih pravila određenih *Bludilišnim pravilnikom* te, najvažnije, kontrolirala idu li redovito na zdravstvene preglede jer je upravo problem spolnih bolesti među bludnicama, koje su ih dalje širile klijenteli, bio najveća briga zdravstvenih i socijalnih institucija.

Bludilišta su u Zagrebu bila smještena u Kožarskoj ulici, čiji je jedan dio poslije preimenovan u Medvedgradsku – ime koje i danas nosi – te u Tkalčićevoj, koja je do 1913. godine nosila ime Potok¹⁸ zbog smještaja uz potok Medveščak, čija je regulacija završila 1898.¹⁹ Uz potok je u ovim ulicama tijekom 19. stoljeća, osim mlinova, bilo građeno i mnogo gradskih parnih kupelji, koje su ujedno bile i zabavišta. Jedna je od najpoznatijih kupelji Petrova, koja se nalazila u današnjoj Medvedgradskoj 15 i 17, a 1898. Roza Aranjoš uz dozvolu grada preuredila ju je u bludilište.²⁰ Nakon ukinuća javnih kuća 1922. godine, *Odredbom broj 11.027 o nadzoru nad prostitucijom*, prostitutke su dobile status javno toleriranih prostitutki te su se, kako bi dobile dozvolu za rad, morale upisati u očevidnik koji je vodilo redarstvo.²¹ U redove toleriranih prostitutki uglavnom su prešle one koje su do tada radile u bludilištima, ali upisivale su se i dotadašnje ulične prostitutke.²² Ako se ne bi upisale u očevidnik, smatrane su ilegalnim prostitutkama. Prema odredbama redarstva predviđalo se da prostitutke stanuju u određenim dijelovima grada, ali nikako u blizini škola, crkava i institucija gdje bi mogle izazvati negodovanje javnosti, a od 1. travnja 1928. više nisu smjele stanovati u Kožarskoj ulici, gdje ih je većina ostala kod bivših vlasnica bludilišta, od kojih su sada iznajmljivale sobe.²³ Unatoč odredbama,

¹⁷ Tomislav Zorko, *Prostitucija u Zagrebu u prvoj polovici XX. stoljeća (do početka Drugog svjetskog rata)* (Zagreb: Biakova, 2013), 33.

¹⁸ Nada Premrl, *Potok u srcu Zagreba. Uz potok Medveščak – od izvora do ušća* (Zagreb: Muzej grada Zagreba, 2005), 33.

¹⁹ Ibid, 52.

²⁰ Darko Belušić Bela, *Priče iz stare Tkalče, purgerska sjećanja* (Zagreb: A. D., 2007), 26.

²¹ Tomislav Marković, „Prostitucija, skripta iz socijalne patologije“ (Visoka defektološka škola, Sveučilište u Zagrebu, 1965), 24-25.

²² Zorko, *Prostitucija u Zagrebu*, 55.

²³ Kamilo Farkaš, „Uredjenje prostitucije u Zagrebu (referat s Konferencije jugoslavenskih venerologa o prostituciji)“, *Liječnički vjesnik* 2-3 (1928): 65.

one su i dalje uglavnom ostale u gradskome središtu – u Amruševoj, Boškovićevoj, Palmotićevoj i Petrinjskoj ulici,²⁴ gdje je bio veći broj potencijalnih klijenata.

Za zakonsku regulaciju prostitucije u Zagrebu i Hrvatskoj tijekom 19. i 20. stoljeća važno je napomenuti kako se ona tijekom toga razdoblja nalazila unutar dviju različitih državno-pravnih cjelina. Do kraja Prvoga svjetskog rata Banska Hrvatska bila je dijelom Habsburške, odnosno Austro-Ugarske Monarhije, pa je time za to područje vrijedio austrijski *Kazneni zakon o zločinima, prijestupima i prekršajima od 27. svibnja 1852.* Nakon toga Hrvatska se našla unutar Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Doduše, *Krivični zakonik za Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca od 27. siječnja 1929.* donesen je desetljeće nakon ulaska u Kraljevinu. U međuvremenu su doneseni razni drugi propisi kojima se regulirala prostitucija unutar Hrvatske, među koje pripadaju prije navedeni redarstveni i zdravstveni propisi. Posljednji propis koji se doticao prostitucije sadržava u sebi odredbe kaznenoga, redarstvenog i zdravstvenog sadržaja,²⁵ a upravo njime ukinuta je legalna prostitucija. To je bio *Zakon o suzbijanju (s) polnih bolesti od 28. ožujka 1934.* koji je stupio na snagu 1. srpnja 1934.

4. Bludilišni pravilnik

Rad javnih kuća u gradu Zagrebu do njihova ukinuća 1922. godine regulirao je *Bludilišni pravilnik*, koji je 16. travnja 1899. izdalo Gradsko poglavarstvo na čelu s načelnikom Adolfom Mošinskym.²⁶ Pravilnik se sastojao od trideset jednog članka, a bio je razdijeljen na više kategorija koje su propisivale pravila za razne aspekte vezane uz samo bludilište, njegove vlasnice, život i ponašanje njegovih stanovnica te posjetitelje. Prvo poglavlje nosi naziv „Obće ustanove“ i propisuje tko smije biti vlasnik bludilišta (žene starije od 30 godina),²⁷ donosi propise vezane uz zgrade koje su se koristile u tu svrhu i određuje tko smije tamo živjeti. Naime za bludilišta su se smjele rabiti samo zgrade u dijelu grada određenom od Gradskoga poglavarstva zbog lakše redarstvene kontrole bludilišta. Nadalje, zbog obzira prema građanima, prozori u prizemlju morali su biti izrađeni od mutnoga stakla, kao i prozori na prvome katu te ulazna vrata.²⁸ U bludilištu su, osim vlasnice i bludnica, smjele živjeti služavke starije od 17 godina, dok je vlasničinoj i tuđoj djeci ulaz bio strogo zabranjen.²⁹ Zabranjeno je bilo i točenje alkoholnih pića te puštanje glazbe³⁰ zbog toga što se smatra-

²⁴ Večer, 19. lipnja 1931.

²⁵ Darija Željko, „Sestre bluda’: Zakonska regulacija ženske prostitucije na hrvatskom području u razdoblju 1852. do 1934., s posebnim osvrtom na grad Karlovac i europsko okruženje“ (diplomski rad, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2015), 2.

²⁶ HR-DAZG-10, GPZ, Zdravstveni odsjek, kut 118, 158/5, „Bludilišni pravilnik“.

²⁷ Ibid, čl. 1.

²⁸ Ibid, čl. 2-3.

²⁹ Ibid, čl. 4.

³⁰ Ibid, čl. 5.

lo da glazba, a naročito alkohol potiču seksualne inhibicije i stvaraju ozračje zabavišta, što bludilište nije smjelo biti; ono je imalo jednu svrhu za koju se koristilo, a druge su se smatrale suvišnima.

Drugo poglavlje „Očevidnost bludnica“ propisuje pravila koja vrijede za žene koje se žele zaposliti u bludilištu. Uvjeti su – osim minimalno navršenih 17 godina života – bili da žena ili djevojka ne boluje od spolnih bolesti i da redarstvu preda sve tražene dokumente: iskaznice, putovnicu, služinsku knjigu (ako je ima) i domovnicu. Traženi dokumenti bili bi za vrijeme njezine službe pohranjeni kod redarstva, a vratili bi joj se pri njezinu izlasku iz bludilišta. Osim toga, morala je priložiti svoje dvije fotografije, ne starije od godine dana – jednu za iskaznicu, drugu za pohranu kod redarstva.³¹ Iskaznica bludnice sadržavala je sljedeće podatke: fotografiju, broj upisa u registar bludnica, ime i prezime, datum rođenja, vjeroispovijest i stalež; rodno mjesto, zavičajno mjesto, naznaku isprave kojom je dokazala zavičajnost, vlastoručni potpis, osobni opis, rubrike za unošenje potvrde o obnovi, rubrike za naznaku vlasnice bludilišta i prijelaz iz jednoga bludilišta u drugo, rubrike za unošenje liječničkih pregleda, kratki izvadak iz Bludilišnoga pravilnika te naznaku od koliko se listova iskaznica sastoji uz potpis i pečat redarstva. Svaku promjenu osobnih podataka bile su dužne prijaviti redarstvu, a iskaznicu su morale uvijek nositi sa sobom.³² Trošak izdavanja u iznosu od 1 forinte plaćala je vlasnica pri upisu.³³ Vlasnici bludilišta bilo je strogo zabranjeno spriječiti odlazak bludnice iz bludilišta.³⁴ Posljednji članak određuje daljnji redarstveni nadzor nad bludnicom koja je napustila bludilište, a propisuje se i izgon u njezin zavičaj ako bi se otkrilo da se ona nastavila potajno baviti prostitucijom.³⁵ Nažalost, u arhivskoj građi nisam naišla na te iskaznice koje bi uistinu bile vrijedan izvor za istraživanje žena koje su odlučile postati prostitutkama.

Pravilnik dalje propisuje i odnos vlasnica prema bludnicama u poglavlju „Odnosaj bludilištnih vlasnica prema bludnicama“; zatim slijede „Zdravstveni nadzor“ i „Redarstvene ustanove“, gdje su propisana pravila ponašanja za bludnice u bludilištima i izvan njih. Vodio se računa i o tome da vlasnice ne izrabljuju bludnice do iznemoglosti te da im život, onoliko koliko je to moguće, bude ugodan. Tako je člankom 19. propisano ovako: „Vlasnica bludilišta ima vazda držati pred očima podređeni i teški položaj bludnica te stoga s njima postupati čovječno. Svako siljenje, a napose tvorna zlostava najstrožije je zabranjeno.“³⁶ Nadalje, vlasnice nisu smjele zadržavati privatne stvari bludnice kako bi tako namirile eventualni dug te im je bilo zabranjeno siliti ih na prekomjeran rad kako bi taj dug isplatile.³⁷ Bludnice su mogle svoje pritužbe i tegobe prijaviti redarstvu razgovorom s liječnikom koji ih je pregledavao.³⁸ Iako je

³¹ Ibid, čl. 6-9.

³² Ibid, čl. 13., 14., 16.

³³ Ibid, čl. 13.

³⁴ Ibid, čl. 17.

³⁵ Ibid, čl. 18.

³⁶ Ibid, čl. 19.

³⁷ Ibid, čl. 20.

³⁸ Ibid, čl. 21.

Pravilnikom ovakvo ponašanje vlasnica bilo zabranjeno, bludnice su u većini slučajeva bile, slobodno se može reći, u dužničkom ropstvu. Često su bile „dužne“ vlasnicama za stan i hranu, koji nisu bili adekvatni. Osim toga što su im uzimale $\frac{3}{4}$ plaće, od koje su im bile dužne namiriti stan, hranu i posteljinu, često su im same vlasnice nabavljale i odjeću, za koju su im naplaćivale pretjerane iznose kako bi ih još više zadužile.³⁹ To je bio začarani krug iz kojeg je bilo teško izići. Kako bi otplatile dugove, morale su ili više raditi ili dulje ostajati u bordelima. Takvo kršenje odredaba Pravilnika nije bilo nepoznato jer se o tome pisalo i u novinama: „Bordeli su najsramotnija forma prostitucije, oni znače najveće ponižavanje ljudskog stvora. Parent – Duchatelet kaže: ‘Najsuroviji kočijaš štedi više svoje konje, negoli vlasnik bordela svoje prostitutke, kroz koje se obogaćuje.’ Bordelska prostitutka nije uopće čovjek, ona stoji na razini životinje. Za nju je svaki izbor isključen, ona se mora podati svakome posjetiocu, pa makar joj bio i najodvratniji. (...) Ekonomski ona stoji prima vlasniku bordela u odnošaju robinje. Ona je lišena slobode kretanja i u vječnoj ovisnosti prima vlasniku uslijed dugova. Vezana na one smradne prostorije, ona je leglo svih veneričkih bolesti.“⁴⁰

Poglavlje o zdravstvenome nadzoru propisuje tko, gdje i koliko često obavlja zdravstvene preglede. Nadzor su obavljali gradski kotarski liječnici pod nadzorom gradskoga fizika. Bludnice i vlasnice morale su se pregledavati tri puta tjedno, dok su se higijenski uvjeti u bludilištu provjeravali jednom mjesečno.⁴¹ Pregledi su se upisivali u iskaznicu, a ako je bludnica bila spolno bolesna, pisala se uputnica po kojoj je bludnica smjesta morala biti otpremljena u bolnicu. Za liječnički pregled vlasnica je svakog mjeseca plaćala pristojbu određenu od Gradskoga poglavarstva, a visina je ovisila o broju bludnica.⁴² Godišnja pristojba po bludnici 1914, 1915, 1916. i 1917. iznosila je 200 kruna;⁴³ 1918. pristojba je porasla na 300 kruna godišnje po bludnici⁴⁴ te je na tome iznosu ostala do 1922. godine. U posljednjem članku ovoga poglavlja još se zabranjuje ulazak u bludilište mladićima mlađima od 16 godina; vlasnice su sve takve bile dužne otpraviti.⁴⁵

Dio o redarstvenim ustanovama pak propisuje pravila ponašanja bludnica. Zabranjeno im je pokazivanje na vratima i prozorima bludilišta danju ili noću i zazivanje muškaraca s ulice. Nadalje im se propisuje pristojno i nena-

³⁹ Bogoljub Konstantinović, *Prostitucija i društvo: socijalno medicinska razmatranja sa naročitim obzirom na problem prostitucije i njeno suzbijanje u Jugoslaviji* (Beograd: s. l., 1930), 47.

⁴⁰ „Aktualna socijalna pitanja. Problem prostitucije u Zagrebu,“ *Novosti*, 24. prosinca 1920.

⁴¹ HR-DAZG-10, GPZ, Zdravstveni odsjek, kut 118, 158/5, „Bludilištni pravilnik“, čl. 23.

⁴² Ibid, čl. 24-25.

⁴³ HR-DAZG-4, GPZ, Zdravstveni odsjek, 50, „Očevidnik bludnica 1914 – 1915, 1916 – 1917“.

⁴⁴ Ibid, „Očevidnik bludnica 1918 - 1922“.

⁴⁵ HR-DAZG-10, GPZ, Zdravstveni odsjek, kut. 118, 158/5, „Bludilištni pravilnik“, čl. 26.

padno odijevanje pri izlasku iz bludilišta,⁴⁶ a tijekom izlaska nije im dopušteno posjećivanje kazališta, javnih predstava, koncerata, javnih restorana i slastičarnica, a zabranjen im je i boravak na šetalištima za vrijeme promenadnih koncerata, vožnja u fijakeru te neprimjereno ponašanje (nepoštovanje bontona).⁴⁷ Bonton je podrazumijevao mnoga pravila poput pravilna držanja tijela, skladne odjeće, promišljenog govora (bez ogovaranja, klevete, vulgarnih izraza i sl.). Ovim ženama život je bio ispunjen mnogim restrikcijama. Od ograničenoga kretanja gradom, preko odjeće koju su nosile, do njihova ponašanja u javnosti, na koje se pazilo kako slučajno ne bi izazvale javnu sablazan svojom pojavom među „pristojnim“ svijetom. Veći dio njihova života sveo se na život u bludilištu u kojem su se također morale držati propisanih pravila odijevanja i ponašanja. To samo dalje pokazuje kako je prostitucija bila nepoželjna, ali tolerirana pojava; njezino postojanje unutar zidova bludilišta bilo je prihvatljivo. (Bludilišta, koja su po mogućnosti bila smještena na što manje prometnim ulicama te odvojena zidovima i mutnim prozorima od ostatka svijeta.) No čim je taj „nemoralan“ svijet kročio izvan određenih granica, za njega su vrijedila stroga pravila, kako bi po mogućnosti ostao što više neprimijećen i kako bi ga bilo što lakše ignorirati, kao i mnoge druge društvene probleme.

Pravilnik završava „Zaglavnim ustanovama“ u kojima se propisuje mjesto njegova držanja u bludilištu, kazna za kršenje odredaba Pravilnika (globa 1–100 forinti ili zatvor u trajanju od 6 sati do 14 dana) i žalbeni rok na presudu Gradskoga poglavarstva (rok od 24 sata za usmenu prijavu i 8 dana za njezinu izvedbu).⁴⁸

Propisi su Pravilnika u nekim bitnim pitanjima poprilično šturi, kao na primjer pri definiranju uvjeta potrebnih za dobivanje dozvole otvaranja, regulacije udjela plaće koje su bludnice dužne davati vlasnici, a nije se dovoljno pozabavio ni problemom tajne prostitucije,⁴⁹ koje se dotakao samo u članku 18, gdje propisuje da će se u slučaju napuštanja bludilišta ta bludnica i dalje redarstveno nadzirati. Možemo s priličnom sigurnošću pretpostaviti da taj nadzor nije uvijek bio moguć, pogotovo ako je bludnica napustila Zagreb nakon odjave iz bludilišta pa se ponovno vratila, ovoga puta kao tajna prostitutka. Stoji i činjenica da se mnoge vlasnice nisu pridržavale svih odredaba ovog Pravilnika, što je u konačnici išlo na štetu bludnica, koje su se ovdje pokušale zaštititi od izrabljivanja.

Pošto su se uvidjeli nedostaci ovoga Pravilnika, nekoliko godina poslije sastavljen je *Naputak za sastavljanje »Pravilnika za bludilišta«* naredbom Zemaljske vlade od 19. svibnja 1911, br. 23.4900.⁵⁰ Novi pravilnik naziva „Pravilnik za javna bludilišta na području slobodnog i kraljevskog glavnog grada

⁴⁶ Ibid, čl. 27.

⁴⁷ Ibid, čl. 28.

⁴⁸ Ibid, čl. 29-31.

⁴⁹ Hrvoje Geljić, „Prostitucija u Zagrebu krajem devetnaestog i početkom dvadesetog stoljeća“ (diplomski rad, Filozofski fakultet u Zagrebu, 2015), 55.

⁵⁰ Vladimir Katičić, ur., *Sbirka zakona i naredaba tiućih se zdravstva i zdravstvene službe. Dodatak V* (Zagreb: Tisak Kr. zemaljske tiskare, 1909), 51-59.

Zagreba“ konačno je sastavljen 6. kolovoza 1912. Novi Pravilnik nikada nije predan Zemaljskoj vladi na odobrenje te nije stupio na snagu, čemu je djelomično „krivo“ izbijanje Prvoga svjetskog rata. Stari Pravilnik tako je bio na snazi sve do ukinuća javnih kuća.

Novi *Bludilišni pravilnik* od 1912. bio je mnogo detaljnije uređen i precizniji u određivanju mnogih uredaba koje su u prvome pravilniku bile manjkave pa je šteta što nije stupio na snagu jer bi to bio pomak u pozitivnome smjeru za regulaciju prostitucije u Zagrebu. Predloženi pravilnik iz 1912. godine predstavljao je velik korak u poboljšanju kvalitete života bludnica i ograničenju kontrole koju su nad njima imale vlasnice.

5. Žene kao vlasnice javnih kuća i život u njima

Kao što je bilo propisano *Bludilišnim pravilnikom*, vlasnice javnih kuća mogle su biti samo žene starije od 30 godina, čime se htjela smanjiti mogućnost da se prostituiraju, iako su i one iz preventivnih razloga bile podvrgnute liječničkim pregledima. Na prijelazu u 20. stoljeće vlasnice bludilišta bile su Roza Aranjoš (rođ. Spitzer), Katarina Sprinz, Ana Podgorski i Ljubica Popović.⁵¹ Vlasništvo nad javnom kućom u Obrtni upisnik uvodilo se pod nazivom *omnibus*. Najpoznatija od ove četvorke jest zasigurno Roza Aranjoš. Ona je bila vlasnica bludilišta u Kožarskoj ulici broj 8, a 1898. godine uputila je molbu Gradskom poglavarstvu da joj se, zbog promjene toka potoka Medveščaka i nemogućnosti poslovanja na dotadašnjoj adresi, odobri „prijenos koncesija iz sadašnjeg mjesta mojeg nastaništa u Kožarsku (...) ulicu dalje dole, tj. u sada postojeću Petrovu kupelj“.⁵² Gradsko poglavarstvo dopustilo joj je preuređenje Petrove kupelji u Kožarskoj 69 (danas Medvedgradska 15–17)⁵³ te su potkraj iste godine Roza i njezin muž Vilim kupili kupelj i preuredili je u noćno zabavište, tj. bludilište. Naravno, supružnici su morali kupljenu zgradu adaptirati kako bi odgovarala propisima i očuvanju javnog morala. Prve nacрте izradio je odmah po odobrenju prijensa koncesije „Gradjevno tehnički *bureau*“ Fischer i Hruby, a od Gradskog poglavarstva odobrene su i adaptacije drugih zgrada Petrove kupelji u svrhu smještaja bludilišta, uz uvjete propisane u 14 točaka. Bračni par Aranjoš obvezao se na izgradnju ograde prema susjedima, kao i na pokrivanje troškova izgradnje stuba koje će spajati Mlinarsku i Kožarsku ulicu u iznosu od 3 000 forinti.⁵⁴ Osim toga, morali su i prozore napraviti od mutnoga stakla, a građevinska je dozvola konačno izdana 30. rujna 1898. Ova prenamjena Petrove kupelji nije prošla nezamijećeno od stanovnika ulice Potok, koji su uložili molbe i žalbe Gradskom poglavarstvu. Žalbi protiv izgradnje bludilišta u njihovu susjedstvu pridružili su se i stanovnici Kožarske i Jurjevske ulice, Mlinarske ceste i Nove Vesi, no Gradsko poglavarstvo i Zemaljska vlada odbili su žalbe, smatrajući da je premještanje bludilišta potpuno opravdano, jer su osigurani uvjeti „proti mogućim smetnjam i sablaznim“.⁵⁵

⁵¹ HR-DAZG-4, GPZ, Pomoćni uredi, „Kazalo A“, 26414/1898.

⁵² HR-DAZG-4, GPZ, 25989/1898, „14.VII. 1898“.

⁵³ Premrl, *Potok u srcu Zagreba*, 44.

⁵⁴ HR-DAZG-857, Zbirka Ulčnik Ivan, 4543, „Noćno zabavište“.

⁵⁵ HR-DAZG-4, GPZ, 47763/1898.

Iz Očevidnika bludnica doznajemo imena vlasnica javnih kuća smještenih u Kožarskoj ulici 69a i 69b u razdoblju od 1914. do 1922. To su bile Marija Smutnay, vlasnica bludilišta br. 1 koja je imala pravo držati dvadeset djevojaka, Ana Stokker (br. 2) s pravom držanja njih dvanaest, Rozalija Buchstahl (br. 3 i 4), koja je ukupno smjela držati osamnaest djevojaka (osam u br. 3 i deset u br. 4), zatim Sidonija Zeizler (br. 5) s pravom držanja deset bludnica te vlasnica posljednje javne kuće pod brojem 6, Kristina Winkler, koja je smjela držati njih osam.⁵⁶ Vlasnica javnih kuća br. 3 i 4 mijenja se za razdoblje od 1918. do 1922; nova je vlasnica sada bila Sidonija Maljak, koja je ukupno smjela držati dvadeset bludnica, osam u bludilištu br. 3 i dvanaest u br. 4.

Položaj vlasnice bludilišta donosio je sa sobom mnoge uloge i dužnosti koje su one preuzele na sebe otvaranjem ovakva obrta. Morale su biti dobro upoznate s redarstvenim pravilima kako bi izbjegle plaćanje globa za njihovo kršenje. No poznavanje pravila im je omogućilo i da prikriju njihovo namjerno kršenje u svrhu ostvarivanja dobiti, zbog čega su najviše ispaštale same bludnice. Kako pravilnik za bludilišta predložen 1912. godine nikada nije stupio na snagu, a stari iz 1899. godine nije bio toliko detaljan, prilika za zaobilaznje pravila, pronalaska rupa u zakonu, ali i izravno kršenje pravilničkih odredaba, bilo je mnogo. Zasiurno su se najčešće kršile odredbe o čovječnome ponašanju prema bludnicama – točnije zabrana zlostavljanja bludnica – i odredba o načinu naplaćivanja duga koji je bludnica ostavila, a koji je morao biti naplaćen „građansko-pravnim putem“.⁵⁷ Suprotno Pravilniku, vlasnice nisu puštale bludnice iz službe dok ne bi otplatile dug koji imaju, a koji su im zapravo ponajprije napravile vlasnice već pri samomu ulasku u bludilište. Naime one su na sebe preuzele nabavu odjeće i nakita za bludnice pa im za to zaračunavale dvostruko, čak i trostruko više od njihove prave vrijednosti; tako je bludnica bila prisiljena vraćati taj dug mjesecima, čak i godinama.⁵⁸ Budući da je sav zarađeni novac bila dužna predati vlasnici, teško da je mogla i pobjeći iz bludilišta. S druge strane bijeg bi je opet doveo u loš položaj jer je svaki odlazak morao biti prijavljen gradskom redarstvu kako bi joj se oduzela iskaznica i kako bi bila stavljena pod redarstveni nadzor u slučaju da se nastavi potajno baviti prostitucijom. Takvo financijsko izrabljivanje prostitutki pokušalo se ublažiti odredbom Kraljevskoga redarstvenog povjereništva 23. svibnja 1919. godine, kojom je propisano da 3/5 zarade ide vlasniku, a 2/5 bludnici.⁵⁹ No opet su vlasnice ovoj odredbi doskočile tako da su podigle cijene stanovanja, hrane, posteljine i sl. kako bi iskamčile što više novca. Osim ovoga izrabljivanja, vlasnice su silile bludnice da spolno opće sa što više mušterija, što je bilo zabranjeno odredbom broj 20 *Bludilišnog pravilnika*: „Vlasnica ne smije bludnicu siliti da svoj dug bludom odsluši.“⁶⁰ Siljenje

⁵⁶ HR-DAZG-4, GPZ, Zdravstveni odsjek, 50-51, „Očevidnik bludnica“.

⁵⁷ HR-DAZG-10, GPZ, Zdravstveni odsjek, kut. 118, 158/5, „Bludilištni pravilnik“, čl. 20.

⁵⁸ Konstantinović, *Prostitucija i društvo*, 47.

⁵⁹ „Sedmi sastanak dermato-venerološke sekcije,“ *Liječnički vjesnik* 9 (1922): 218.

⁶⁰ HR-DAZG-10, GPZ, Zdravstveni odsjek, kut 118, 158/5, „Bludilištni pravilnik“, čl. 20.

bludnice na prekomjeran rad štetilo joj je fizički, a i povećavalo je šansu da će spolno oboljeti, što bi je spriječilo u radu i smanjilo zaradu. Vlasnice su i tomu doskočile, koristeći se različitim metodama kako bi one nastavile raditi, pa makar i bile zaražene. Prijava zagrebačkoga stražara iz 1902. godine primjer je jednog od načina. Stražar je prijavio kako je svaki put prije dolaska liječnika primalja obilazila javne kuće i čistila bludnice od vidljivih znakova spolnih bolesti za cijenu od 2 krune po bludnici da ih redarstveni liječnik ne otkrije.⁶¹ Često su ih i prebacivali u drugu javnu kuću, pa čak i izvan Zagreba, kako bi se izbjegao liječnički pregled.⁶²

Prostitutke su često bile i fizički zlostavljane od vlasnica bludilišta. Tako postoji prijava Beti Ferner protiv „zloporabe sa strane vlasnika zloglasnih noćnih kuća“.⁶³ Beti Ferner pristupila je javnoj kući u vlasništvu Roze Aranjoš još 1901, kada je došla u Zagreb iz Mađarske, gdje je također radila kao prostitutka, a napustila ga je 6. siječnja 1904. i otišla u javnu kuću u Trstu. Redarstvo je u ovome slučaju navelo kako je Beti ovo morala prije prijaviti jer se stanje u bludilištu više nije moglo provjeriti zato što je vlasnica napustila Hrvatsku.⁶⁴ U istome izvještaju također se govori o mjerama koje je redarstvo poduzimalo kako bi zaštitilo djevojke od izrabljivanja jer su iz redarstva bili svjesni da se djevojke prodaju između vlasnika i da ih se zadužuje, zbog čega nisu priznavali valjanost dugova iznad 100 kruna, osim ako se to ne dokaže pred građanskim sudom. Kao razlog neprovođenja ovih odredaba navode to što djevojke nisu iskoristavale mogućnost iznošenja žalbi liječniku koji ih je pregledavao i naglašavaju da je redarstvo u prvome redu stajalo na stranu djevojaka. Tako navode slučaj kada se čak šest djevojaka iz istoga bludilišta potužilo na zlostavljanje te su izrazile želju za odlaskom, što im je redarstvo, bez naplaćivanja njihovih dugova, omogućilo.⁶⁵ Osim te prijave, bilo ih je još nekoliko. Tako je Helena Kadilnik prijavila Vilima Aranjoša, supruga Rose Aranjoš i suvlasnika (što zakonom nije bilo dopušteno) koji ju je „po licu tukao i zlostavljao“.⁶⁶ Vilima je za zlostavljanje prijavila i Katarina Kassale, navodeći da ju je vlasnik „(...) tukao stolcem po ruci i (...) udario nogom u truh“.⁶⁷

Javne kuće pogodovala su i trgovini bijelim robljem jer je potražnja za novim djevojkama bila stalna, a kao što smo vidjeli u Očevidnicima bludnica, velik broj djevojaka prolazio je kroz njih, pa su tako vlasnice namjerno ili nenamjerno poticale ovu nemoralnu trgovinu djevojkama. U zagrebačkim javnim kućama bilo je mnogo Mađarica, što je trend koji je i Fran Gundrum zapazio pri izradi statistike bludnica, ali također djevojaka iz raznih krajeva Hrvatske i drugih susjednih zemalja. Njih se rijetko pitalo za mišljenje te su

⁶¹ HR-DAZG-4, GPZ, Pomoćni uredi, „Kazalo A“, 10236/1902.

⁶² Zorko, *Prostitucija u Zagrebu*, 49.

⁶³ HR-HDA-79, Poglavarstvo slobodnog kraljevskog grada Zagreba, Odjel za unutarnje poslove, 55367/1904.

⁶⁴ Ibid.

⁶⁵ Ibid.

⁶⁶ HR-DAZG-4, GPZ, Pomoćni uredi, „Kazalo A“, 10561/1902.

⁶⁷ HR-DAZG-4, GPZ, Pomoćni uredi, „Kazalo A“, 56698/1903.

bile otpravljane iz jednoga u drugo bludilište poput obične robe. Rješenjem *Kraljevskog sudbenog stola sedmorice od 13. veljače 1907. godine*⁶⁸ razmjena djevojaka koje se već bave prostitucijom bila je dopuštena, a strože se gledalo na vrbovanje djevojaka i žena koje se tim zanatom nikada nisu bavile. Vlasnice bordela svojom su potražnjom poticale tu trgovinu, a djevojke su najčešće nabavljale preko posrednika. Tako je primjerice 1907. u Zagrebu uhićen bivši kobar Lajoš Karpeles koji je u Zagreb doveo dvije djevojke iz Nyitre, obećavši im ovdje dobro namještenje. To mu nije bio prvi takav prijestup.⁶⁹ Iste godine ušlo se u trag još jednoj osobi koja se bavila nabavom djevojaka za javne kuće, a to je bila Marija Levšek, koja je dobavljala djevojke iz Kranjske.⁷⁰ Slučajeva poput ovih bilo je mnogo i punili su retke dnevnoga tiska tijekom cijele prve polovice 20. stoljeća.

Što se tiče ostalih propisa, koje su vlasnice i prostitutke podjednako kršile, bili su to oni koji su se ticali redarstvenih ustanova. To su primjerice članak 27. koji je zabranjivao vabljenje mušterija s prozora i vrata bludilišta te članak 28. koji im je zabranjivao skitnju i nepristojno ponašanje.⁷¹ One su često bile prijavljivane i zbog sjedenja na pragu ili stajanja pred bludilištem,⁷² zbog vabljenja mušterija na ulici i sl.⁷³ Osim tih propisa, kršile su i onaj o zabrani točenja alkoholnih pića. Roza i Vilim Aranjoš bili su čak dva puta prijavljeni zbog točenja alkohola u nepunih mjesec i pol dana,⁷⁴ a 1903. čak su četiri bludilišta bila prijavljena zbog toga.⁷⁵ To vlasnike nije dovelo u sukob samo s redarstvom nego i s vlasnicima gostionica i kavana, kojima je ovo kršenje odredaba ugrožavalo egzistenciju s obzirom na to da su javne kuće, za razliku od gostionica, smjele biti otvorene cijelu noć.⁷⁶

Na temelju navedenih primjera možemo zaključiti kako su vlasnice javnih kuća bile orijentirane na što veću zaradu i da nisu prezale od izrabljivanja prostitutki namećući im naporan tempo rada. Stavljale su ih u podređenu dužničku situaciju, a nisu prezale ni od uporabe fizičke sile. Slijedeći premisu ostvarivanja dobre zarade, osim izrabljivanja, vlasnice nisu prezale ni od kršenja odredaba Pravilnika. Osim već spomenute odredbe vezane uz točenje alkohola i glazbu, često su kršile i zdravstvene odredbe. Cjelokupna je zarada završavala u rukama vlasnice te su od samoga početka bludnice stavljene u

⁶⁸ „Vlasnici bordela ne počinjaju prekršaj § 512. a) i b) tim što... se zanimaju dovodjenjem takove čeljadi, tim što zamjenjuju takovu čeljad s drugim vlasnikom.“

⁶⁹ *Narodne novine*, 19. travnja 1907.

⁷⁰ *Narodne novine*, 20. travnja 1907.

⁷¹ HR-DAZG-10, GPZ, Zdravstveni odsjek, kut 118, 158/5, „Bludilištni pravilnik“.

⁷² HR-DAZG-4, GPZ, Pomoćni uredi, „Kazalo A“, 5837/1901; 54909/1902; 63012/1902; 14863/1903; 15696/1903.

⁷³ HR-DAZG-4, GPZ, Pomoćni uredi, „Kazalo B“, 32348/1903.

⁷⁴ HR-DAZG-4, GPZ, Pomoćni uredi, „Kazalo A“, 58386/1902.

⁷⁵ *Ibid*, 50616/1903.

⁷⁶ *Ibid*, 22582/1903.

podređeni položaj kao sredstvo zarade. Za ovo stanje bilo je odgovorno redarstvo, koje zbog nedostataka resursa, ali i nemarnosti često nije moglo temeljito nadzirati pridržavanje propisanih pravila. Osobna sloboda bludnica bila je iznimno ograničena jer je koegzistirala s društvenim moralom i rigidnim stavom javnosti o prostituciji. Sustavno zatvaranje bludnica unutar zidova bludilišta, gdje su bile izložene fizičkomu zlostavljanju, ugrožavanju njihova zdravlja, prijatnji i izrabljivanju, uvelike je onemogućilo *Bludilišni pravilnik* u ispunjavanju zamišljene uloge kao primarne zaštitne brane između namjera i ambicija vlasnice te osobnih želja i sposobnosti samih prostitutki.⁷⁷

6. Novi način života prostitutki

U vezi s boljim policijskim nadzorom nad prostitucijom, ali i općenito nad kriminalom u Zagrebu, početkom 20-ih godina 20. stoljeća dogodila se promjena. Naredbom pokrajinskoga namjesnika za Hrvatsku i Slavoniju 6. rujna 1921. osnovano je Kraljevsko redarstveno ravnateljstvo u Zagrebu. Prostitucijom se bavio njegov Čudoredni (socijalni) odsjek.⁷⁸ Unutar redarstva organiziran je i Zdravstveni odsjek koji se sastojao od dvaju liječnika (redarstvenog fizika i redarstvenog liječnika) te nekoliko pomoćnika, koji su imali obvezu nadzora nad svim prostitutkama u Zagrebu.⁷⁹ Naredbom istoga Odsjeka 1922. godine ukinute su javne kuće u Zagrebu. O ukidanju javnih kuća i same prostitucije u Zagrebu (i Kraljevini SHS) mnogo se govorilo, a među najglasnijima bili su liječnici, kojima je briga za narodno zdravlje bila jedna od glavnih zadaća, ali su također bili svjesni podređena položaja u kojem se nalaze žene u javnim kućama.⁸⁰ O prostituciji se raspravljalo na raznim sastancima dermato-venerološke sekcije, a i novine su se oglašavale protiv javnih kuća, opisujući loše životne uvjete prostitutki.⁸¹ Zagovarala se zabrana prostitucije kao takve jer je poticala na nemoral.⁸² Jedna od rasprava koju su vodili liječnici, a ticala se problema prostitucije i njegova rješavanja, bila je održana 30. ožujka 1920. u Zagrebu pod nazivom „Anketa o prostituciji”.⁸³ Na njoj se pvela rasprava o uređenju pro-

⁷⁷ Geljić, „Prostitucija u Zagrebu,” 74.

⁷⁸ Zorko, *Prostitucija u Zagrebu*, 53.

⁷⁹ Ibid.

⁸⁰ „Djevojke koje se nalaze zatvorene u javnim kućama, nemaju od svoje zarade gotovo ništa, ovisi o vlasniku i prema sadašnjem sistemu nemoguće im je ostaviti javnu kuću (na pr. radi raznih dugova vlasniku itd.).“ „Anketa o prostituciji,” *Liječnički vjesnik* 6-7 (1920): 326.

⁸¹ „Vlasnice bludilišta iskorišćivale su one nesretnice na upravo nečuvane načine... Svaka je djevojka polagala dobiveni novac vlasnici, koja je za sebe zadržavala 40 posto... Vlasnice su se još i na druge načine dovijale kako da svoje žrtve potpuno jaše, pa su odjela, rublje, nakit i drugo jeftino kupovale i... skupo naturalne, tako da je svaka bila toliko zadužena koliko nikad nije mogla da vrati.“ *Novosti*, 16. srpnja 1922.

⁸² Kritiziranje prostitucije u: „Iz tamnog Zagreba,” *Obzor*, 12. travnja 1914; „Aktualna socijalna pitanja. Problem prostitucije u Zagrebu,” *Novosti*, 24. prosinca 1920; „Na dnu života,” *Novosti*, 12. listopada 1920.

⁸³ „Anketa o prostituciji,” *Liječnički vjesnik* 6-7 (1920): 323-329.

stitucije; spomenut je i sustav „slobodne prostitucije“ gdje su prostitutke pripadale istomu zdravstveno-redarstvenom nadzoru kao i one u javnim kućama, samo što su stanovale pojedinačno.⁸⁴ Takva je tolerirana prostitucija u Zagrebu, uz onu u javnim kućama, dopuštena 1920. godine od redarstvenog povjereništva.⁸⁵ Zaključak „Ankete“ bio je da se mora provesti stroži nadzor prostitucije zbog higijenskih razloga, a liječnici se nisu opredijelili ni za javne kuće ni za slobodnu prostituciju jer su smatrali da oboje ima negativnih strana. Bilo im je bitno da se pregledavanje prostitutki održava, a naglasili su da se javne kuće ne smiju ukinuti prije reguliranja slobodne prostitucije.⁸⁶

Zakonsko reguliranje slobodne prostitucije provelo se *Odredbom kr. redarstvenog ravnateljstva od 24. rujna 1922. broj 11.027. Prs. O nadzoru nad prostitucijom na području grada Zagreba*,⁸⁷ kojom su ukinute javne kuće u Zagrebu. Ovom odlukom željelo se ići ukorak s modernim shvaćanjima nadzora nad prostitucijom; staviti prostituciju pod stroži zdravstveno-redarstveni nadzor i ukinuti javne kuće koje su se smatrale nemoralnima te u sukobu sa socijalno-etičkim principima društva i u protuslovlju s Kaznenim zakonom iz 1852. godine. Ovom odredbom ukinute su koncesije svih dotadašnjih vlasnika javnih kuća, a odredbe su stupile na snagu 1. listopada 1922, do kada su sve javne kuće morale biti zatvorene. No redarstvo je dopustilo prostitutkama da ostanu i dalje živjeti u javnim kućama, s bivšom vlasnicom sada u ulozi stanodavca, prema pravilima propisanim *Odredbom*. Odredba se sastoji od 87 članaka i 11 poglavlja⁸⁸ kojima je detaljno propisano kako će se nadzor nad prostitucijom obavljati. Prostitucija je tolerirana kao nužno zlo, koje se moralo držati pod nadzorom redarstva, a tajna prostitucija morala se svim sredstvima suzbijati.⁸⁹ Odredba ima mnogo sličnosti s *Bludilišnim pravilnikom*, kojim se do tada regulirala prostitucija, no mnoge su odredbe detaljnije razrađene, a propisi su prilagođeni novom načinu reguliranja prostitucije koja se više ne nalazi u javnim kućama. Spomenut ću samo neke bitne odredbe koje su se ticale nove regulacije.

Svrha nadzora nad prostitucijom bilo je umanjivanje širenja zaraze spolnim bolestima i suzbijanje kriminalnih pojava koje su bile u vezi s prostitucijom.⁹⁰ I ovdje je propisan očevidnik toleriranih prostitutki, u koji su se

⁸⁴ Ibid, 325.

⁸⁵ „Sedmi sastanak dermato-venerološke sekcije,“ *Liječnički vjesnik* 9 (1922): 217.

⁸⁶ „Anketa o prostituciji,“ *Liječnički vjesnik* 6-7 (1920): 328.

⁸⁷ HR-DAZG-779, Zaštitnice djevojaka, 14, „Odredba Kr. redarstvenog ravnateljstva od 24. rujna 1922. Broj 11.027. Prs. O nadzoru nad prostitucijom na području grada Zagreba“.

⁸⁸ Općenite ustanove, Pojam prostitucije, Nadzorna oblast, Svrha nadzora, Redarstveni nadzor toleriranih prostitutki, Stanovi prostitutka, Zdravstveni nadzor toleriranih prostitutki, Uredovno-liječnička pregledba, Nadzor nad tajnom prostitucijom, Skrbnički fond za tolerirane prostitutke i Kazne.

⁸⁹ HR-DAZG-779, Zaštitnice djevojaka, 14, „Odredba Kr. redarstvenog ravnateljstva od 24. rujna 1922. Broj 11.027. Prs. O nadzoru nad prostitucijom na području grada Zagreba“, čl. 1.

⁹⁰ Ibid, čl. 4.

žene morale samostalno prijaviti i tako staviti pod zdravstveno-redarstveni nadzor i pridržavati svih redarstvenih propisa. Žene koje nisu bile unesene u očevidnik, a uhvaćene su u spolnom činu, tretirale su se kao tajne prostitutke i u skladu s time bile kažnjavane.⁹¹ Prije unošenja u očevidnik, djevojku se moralo ispitati o razlozima njezina ulaska u prostituciju, a bilo je propisano da se djevojku pokuša odgovoriti od tog puta.⁹² U očevidnik se nisu mogle upisati djevojke mlađe od 18, djevice, trudnice, udane i zaražene žene.⁹³ Kao što je bilo propisano i *Bludilišnim pravilnikom*, i ovdje je žena morala pri upisu dostaviti dokumente koji su dokazivali njezin identitet i zavičajnost.⁹⁴ Zanimljivo je da se u Odredbi razlikuju maloljetne prostitutke (18–21 g.) i one punoljetne (navršena 21 godina). Sukladno tome, poduzimalo se više mjera kako bi se one maloljetne odgovorile od stupanja u zanat: „Ima se u skrbičkom smislu sve poduzet, što bi je moglo privesti na pravi put.“⁹⁵ Prostitutke su imale obvezu da redarstvu prijave svaki odlazak iz Zagreba dulji od 48 sati jer su se pri odlasku i dolasku morale podvrgnuti liječničkom pregledu kako slučajno ne bi otišle bolesne i tako dalje širile zarazu. Ako bi izbjivanje bilo dulje od 14 dana, tijekom kojih se nisu javile redarstvu, bile bi ispisane iz očevidnika.⁹⁶ Kako bi se zaštitio javni moral, kretanje prostitutki ograničeno je i daljnjim propisima koji im zabranjuju skupno kretanje ulicama (u društvu prostitutki ili svodnika), a nikako se nisu smjele zadržavati u području grada od Ilice do Frankopanske, na Trgu bana J. Jelačića, na Zrinskom i Akademičkom trgu prije ponoći. Bilo im je zabranjeno i zadržavanje u javnim lokalima iza ponoći, a nisu se smjele zadržavati ni na javnim ulicama i trgovima poslije četiri sata ujutro. Također su im se zabranili odnosi s muškarcima mlađima od 18 godina.⁹⁷ Navedene odredbe one su često kršile, o čemu možemo čitati u novinama, koje izvještavaju o čestim racijama i životu u gradskim gostionicama. Tako je jedan članak u *Večeri* pisao o lokalima na periferiji Zagreba, u Kustošiji, gdje „nekoliko namirisanih djevojaka u crvenim kostimima dvore i nose svoje jeftine, ali opasne usluge (...) jedna takva usluga u kustošijskoj romantici može da bude veoma skupa, jer te crveno obučene kelnerice sigurno davno nisu vidjele nikakvu ambulantu. Nema sumnje, da bi pojačanje kontrole po tim kavanicama bilo vrlo dobro, jer ih tu ima svakakvih, izgonašica i slične ženske klateži.“⁹⁸ Također se primjećivao sve veći broj žena i djevojaka koje su noću lutale ulicama.⁹⁹ Što se racija tiče, one su provođene po raznim lokalima i skloništima, gdje su redovito uhićivane i (tajne) prostitutke.¹⁰⁰ Nadalje,

⁹¹ Ibid, čl. 8.

⁹² Ibid, čl. 9.

⁹³ Ibid, čl. 7.

⁹⁴ Ibid, čl. 10.

⁹⁵ Ibid, čl. 12.

⁹⁶ Ibid, čl. 18.

⁹⁷ Ibid, čl. 19-21.

⁹⁸ *Večer*, 5. kolovoza 1929.

⁹⁹ *Večer*, 20. rujna 1933.

¹⁰⁰ Racije: *Večer*, 13. lipnja 1929; 23. srpnja 1930; 20. siječnja 1933. Izvještaja o racijama ima mnogo i u razdoblju prije 1922. godine, no tada su uhićene djevojke bile isključivo tajne prostitutke i izgnane žene.

Odredba je propisivala gdje i kako prostitutka smije stanovati. To poglavlje podijeljeno je na ulične¹⁰¹ i prostitutke iz javnih kuća, a prvo se dotiče stanova uličnih prostitutki. Prije negoli se prostitutka uselila u stan, morala je za to dobiti dozvolu Čudorednog odsjeka redarstva. Stan nije smio biti na prometnim ulicama, u blizini škola, crkava, vojarna, samostana i sličnih institucija, gdje bi njihova prisutnost izazvala negodovanje. Svaka prostitutka morala je imati sobu za sebe i nije bilo dopušteno da više od dviju stanuju zajedno kod iste stanodavke.¹⁰² One nisu smjele stanovati kod obitelji koja je imala članove mlađe od 18 godina, a morale su se pristojno ponašati. Nisu smjele ni dočekivati goste na vratima stana, dozivanjem ih ili kako drukčije mamiti, kako ne bi vrijeđale čudorednost ostalih sugrađana. Propisano je i da odnos prostitutke i stanodavca mora biti najmodavnoga karaktera; stanodavac je nije smio izrabljivati naplaćivanjem previsoke najamnine ili joj biti svodnik, a bilo mu je i zabranjeno prodavanje alkohola prostitutki.¹⁰³ Što se tiče najamnine, izrabljivanja je u tome slučaju itekako bilo. Mnogi su stanodavci povisivali najamnine prostitutkama jer su smatrali da su dobro zarađivale. Cijene soba koje su se iznajmljivale 1928. kretale su se od 1 200 do 1 600 dinara, a zarada prostitutki između 8 000 do 12 000 dinara,¹⁰⁴ pa su one – sudeći po tome – mogle sebi priuštiti visoke cijene stanarine. Čudoredni odsjek vodio je evidenciju o stanodavcima i stanovima prostitutki, u koje su imali slobodan pristup zbog nadzora, a imali su i pravo da bez navođenja razloga prostitutki zabrane stanovanje u stanu ili kod nekog stanodavca.¹⁰⁵ Prostitutke iz javnih kuća *Odredbom* su izjednačene s uličnim prostitutkama, pa su svi dotadašnji ugovori između vlasnika javnih kuća i prostitutki ukinuti.¹⁰⁶ Kako je vladala nestašica stanova, prostitutkama se dopustilo da ostanu i dalje u javnim kućama mimo članka 27. ovih propisa, ali uz posebne uvjete.¹⁰⁷ Sada je odnos vlasnika javne kuće i prostitutke poprimio karakter stambenog odnosa najmodavca i najmoprimca; prostitutka mu je bila dužna plaćati samo za stan, a sudjelovanje je najmodavca na zaradi prostitutke bilo najstrože zabranjeno. Oko iznosa stanarine morali su se međusobno dogovoriti i utvrđenu cijenu tada prijaviti Čudorednom odsjeku redarstva.¹⁰⁸ Što se tiče unutarnjeg uređenja, bilo je propisano da

¹⁰¹ Ulična prostitucija najniža je vrsta prostitucije, koja dobiva najviše pozornosti javnosti jer je najvidljivija. Ulične prostitutke ostvaruju najmanju dobit, potisnute su u zabačene dijelove grada, povezane s drugim oblicima devijantnog ponašanja i kriminalom te najčešće dolaze iz siromašnih obitelji s margina društva.

¹⁰² HR-DAZG-779, Zaštitnice djevojaka, 14, „Odredba Kr. redarstvenog ravnateljstva od 24. rujna 1922. Broj 11.027. Prs. O nadzoru nad prostitucijom na području grada Zagreba“, čl. 26-27.

¹⁰³ Ibid, čl. 28-32.

¹⁰⁴ Farkaš, „Uredjenje prostitucije u Zagrebu,“ 69.

¹⁰⁵ HR-DAZG-779, Zaštitnice djevojaka, 14, „Odredba Kr. redarstvenog ravnateljstva od 24. rujna 1922. Broj 11.027. Prs. O nadzoru nad prostitucijom na području grada Zagreba“, čl. 33-34.

¹⁰⁶ Ibid, čl. 35-36.

¹⁰⁷ Ibid, čl. 37.

¹⁰⁸ Ibid, čl. 39.

svaka prostitutka mora imati vlastitu sobu.¹⁰⁹ Bilo je zabranjeno držanje salona za zabavu gostiju, dok je soba za primanje bila dopuštena, ali u njoj nije smjelo biti nikakva namještaja osim stolica, a prostitutke su u nju morale dolaziti pristojno odjevene.¹¹⁰ I dalje je bilo zabranjeno prodavanje alkohola i jela bilo prostitutkama, bilo gostima.¹¹¹ I njima je bilo zabranjeno vladanje koje bi kršilo javne propise reda i morala; dozivanje gostiju s vrata ili prozora i izlazak na ulicu ispred kućnih vrata kako bi ih dozvale.¹¹² Nakon ukidanja javnih kuća, često su prostitutke same morale ići u potragu za mušterijama; novine tako izvješćuju o pojedinim ulicama koje su se pretvorile u „tužni noćni korzo“.¹¹³ Palmotićeve je 1931. nazvana središtem prostitucije. „Često je čovjeku koji se vraća po noći svojoj kući iz kazališta u pratnji žene, kćerke ili sestre formalno neugodno da prodje ovim ulicama (...) jer često puta ove djevojke znaju biti toliko bezobzirne, da se ne obaziru na ostale prolaznike. One se glasno natežu sa nekim prolaznicima nastojeći da ih privuku. To im se još i ne bi zamjerilo, jer konačno posao je posao. Međutim kod takovih razgovora i dogovora znaju često padati i takove primjedbe i izrazi kojih je nemoguće opisati.“¹¹⁴ Takvo ponašanje prostitutki izravno je kršilo pravila o pristojnom ponašanju (§ 20, § 30. i § 45. *Odredbe*) i vrijeđalo moral građana. Nadalje, potez od Frankopanske do Jurišićeve i od Jelačićeva trga do Mihanovićeve ulice, ali primarno njihove pobočne ulice, bile su središte aktivnosti ovih djevojaka „problematična morala“.¹¹⁵ Kožarska ulica također je bila centar stalnih izgreda vezanih uz prostituciju¹¹⁶ zbog toga što su prostitutke ostale stanovati u bivšim javnim kućama. Kako se prostitutke i nisu baš držale navedenih propisa te su se često događali skandali i izgredi, iseljavanje prostitutki iz Kožarske ulice dogodilo se tijekom travnja 1928. godine, kada je zbog mnogih i stalnih pritužaba susjedâ redarstvo napokon odlučilo iseliti sve djevojke, koje su tada morale naći stanove negdje drugdje u gradu.¹¹⁷ To međutim nije značilo da se stalo s izgredima i tajnom prostitucijom.¹¹⁸

¹⁰⁹ Ibid, čl. 42.

¹¹⁰ Ibid, čl. 43.

¹¹¹ Ibid, čl. 44.

¹¹² Ibid, čl. 45.

¹¹³ *Večer*, 29. studenoga 1933.

¹¹⁴ *Večer*, 19. lipnja 1931.

¹¹⁵ *Večer*, 3. listopada 1928.

¹¹⁶ „Nakon krvavog događaja u Kožarskoj ulici,“ *Večer*, 16. ožujka 1928; „U kožarskoj ulici: Tri razvratne djevojke pokraj bolesne starice,“ *Večer*, 14. prosinca 1928.

¹¹⁷ *Večer*, 12. ožujka 1928.

¹¹⁸ „Orgije i nepodopštine Kožarskoj ulici,“ *Večer*, 3. listopada 1928: „Postoji u toj ulici nasuprot kući 69a neki lokal, koji je postao opći predmet razgovora tamošnjih stanovnika. Do kasno u noć čuje se iz tog lokala prava paklenska larva (...) veselo raspoložene goste dočekuju razne pomenute ženskinje i tako se razvijaju prave orgije na očigled tamošnjih stanovnika.“ *Večer*, 23. rujna 1933: „Zemaljski raj u Tkalčevićevoj ulici – kojeg su spremale dvije Rozalije i jedna Štefanija (...) jučer su dovedene tri djevojke koje su zatečene u gostioni „Veselom Šestinčanu“ koja se nalazi u Tkalčevićevoj ulici. Tamo su te djevojke dnevno zalazile i zabavljale s gostima. U toj gostioni bilo je prema tome pravo

Sljedeće poglavlje bavi se odredbama o zdravstvenom nadzoru nad prostitutkama. Njega je obavljao Zdravstveni odsjek Kraljevskog redarstvenog ravnateljstva.¹¹⁹ Prostitutke su bile obvezne pristupiti pregledu dva puta tjedno, prema potrebi i češće, u ordinaciji Zdravstvenog odsjeka Redarstvenog ravnateljstva. Neopravdani izostanci nisu se tolerirali, pa se već nakon samo jednog izostanaka u njezin stan već isti dan slao službenik redarstva kako bi je, ako se izostanak pokazao bezrazložnim, priveo na pregled i kaznio, a kažnjavalo se i kašnjenje na pregled dulje od jednoga sata.¹²⁰ Svi pregledi i eventualna oboljenja unosila su se u njezinu zdravstvenu knjižicu.¹²¹ Ako je bila zaražena nekom spolnom bolešću, oduzela bi joj je se iskaznica i poslalo bi je se u bolnicu ili u ambulatorij.¹²² Tamo se morala pristojno vladati, nije smjela izlaziti na ulicu, a nakon liječenja bila je dužna javiti se uredovnom liječniku Zdravstvenog odsjeka u roku od jednog dana kako bi je on još jednom pregledao i, ako je sve bilo u redu, vratio joj iskaznicu.¹²³ *Odredba* u daljnjem poglavlju o uredovnom liječničkom pregledu opisuje obveze liječnika kod pregleda prostitutki. Ti liječnički pregledi često su bili obavljani u lošim uvjetima, a sami liječnici su se rijetko pridržavali propisa, vjerojatno zbog nezadovoljstva niskim plaćama.¹²⁴ Preglede su znali prepustiti starijim prostitutkama ili vlasnicama. Ovi novi zdravstveni propisi napravljeni su s ciljem da se sada „tolerirane“ prostitutke stave pod stroži zdravstveni nadzor. Strogim kaznama i bilježenjem svih pregleda željelo ih se potaknuti na redovite preglede i na savjesno bilježenje zdravstvenog stanja. Rad liječnika nadgledao je kraljevski redarstveni fizik.¹²⁵

sastajalište ljubavnih parova, dok policija nije konačno ušla u lokal.“ *Jutarnji list*, 22. siječnja 1926: „Zemaljski raj u Sjemenišnoj ulici – U Sjemenišnoj ulici 4. u Gornjem gradu, ima mala, skrovita, neugledna gostionica. Policija je bila obaviještena da se tu skupljaju mlade djevojke, čekaju dok dodju kavaliri i onda se koriste pokrajnjim sobicama i gostoljubivošću ‘vesele Jagice’ poslovtokinje u toj gostionici.“

¹¹⁹ HR-DAZG-779, Zaštitnice djevojaka, 14, „Odredba Kr. redarstvenog ravnateljstva od 24. rujna 1922. Broj 11.027. Prs. O nadzoru nad prostitucijom na području grada Zagreba“, čl. 47.

¹²⁰ Ibid, čl. 50-52.

¹²¹ Ibid, čl. 53.

¹²² Gradski ambulatorij za kožne i venerične bolesti otvoren je u ponedjeljak 6. lipnja 1921. godine u Petrinjskoj ulici br. 34. na pravom katu. Radnim danom primao je žene između 8 i 9 ujutro, a muškarce između 17 i 19 sati. Vodio ga je dr. Janko Božić; *Staleški glasnik* 6 (1921), 181.

¹²³ HR-DAZG-779, Zaštitnice djevojaka, 14, „Odredba kr. redarstvenog ravnateljstva od 24. rujna 1922. Broj 11.027. Prs. O nadzoru nad prostitucijom na području grada Zagreba“, čl. 57.

¹²⁴ U prijedlogu za novi *Bludilišni pravilnik* bilo je navedeno da gradski fizici i kotarski liječnici dobiju za pregled jedne prostitutke 1 krunu i 44 filira, što je bilo iznimno malo, pa se tražilo povisivanje te svote na 3 krune po bludnici; HR-DAZG-10, GPZ, Zdravstveni odsjek, kut. 118, 158/5, „Pravilnik za javna bludilišta na području slobodnog i kraljevskog glavnog grada Zagreba“.

¹²⁵ HR-DAZG-779, Zaštitnice djevojaka, 14, „Odredba Kr. redarstvenog ravnateljstva od 24. rujna 1922. Broj 11.027. Prs. O nadzoru nad prostitucijom na području grada Zagreba“, čl. 63.

Osim pregleda prostitutki, liječnici su morali voditi računa i o higijeni stana u kojem je prostitutka boravila, a imali su i obvezu informirati prostitutke o higijenskim pravilima te načinima čuvanja od spolnih bolesti.¹²⁶

Odredba propisuje i način postupanja ćudorednog redarstva u slučaju otkrivanja osoba koje se bave tajnom prostitucijom. Takve osobe, ako su bile spolno zaražene, morale su se otpremiti u bolnicu te nakon liječenja predati Ćudorednom odsjeku redarstva koje bi ih potom uvelo u očevidnik ili otpravilo nazad u zavičaj.¹²⁷ Odredbe upućuju da se posebna pažnja mora pridati konobaricama i prodavačicama u gostionicama, plesačicama nižeg reda u barovima i sličnim zanimanjima koja su se tradicionalno vezala uz tajnu prostituciju zbog uvjeta koji su omogućavali takvo djelovanje (glazba, alkohol, muška klijentela...). Također redarstvo se bavilo i prijavama vezanim uz kriminalne radnje u vezi s prostitucijom, kao što je bilo svodništvo i trgovina bijelim robljem.¹²⁸ Predzadnje poglavlje *Skrbnički fond* uređuje način plaćanja troškova liječničkih pregleda i liječenja prostitutki. Osim toga, novac iz fonda koristio se i za ostale bolno-opskrbe troškove, troškove otpravljanja izgnanih prostitutki s područja grada, redarstvene pristojbe, potporu domaćim prostitutkama u nuždi te za jednokratnu pomoć prostitutkama koje su se ozbiljno nakanile vratiti poštenom radu i napustiti dotadašnji život.¹²⁹ Fondom je upravljalo Kraljevsko redarstveno ravnateljstvo, a sastojao se od doprinosa koje su prostitutke, po proračunu troškova, tjedno uplaćivale u njega.¹³⁰ Ravnateljstvo je imalo pravo da doprinose prostitutki u bilo kojem trenu povisi ili snizi i pravo da taj fond u bilo kojem trenutku ukine, a raspoloživu gotovinu podijeli podjednako među prostitutkama prema njihovom broju u očevidniku.¹³¹

Kazne za kršenje članaka ove odredbe bile su zatvor od 6 sati do 14 dana, odgovarajuća globa ili izgon iz Zagreba.¹³² *Odredba* predviđa i blaže djelovanje protiv prostitutki koje su počinile prekršaj prvi put, pogotovo ako je bio blažeg karaktera, dok se za prostitutke koje su se više puta oglušile na odredbe propisuje najstroža kazna izгона iz grada.¹³³ Određuje se i postupak protiv onih koje se bave tajnom prostitucijom, koji je morao biti individualan s obzirom na dob prekršitelja i na vrstu prekršaja (tajna prostitucija, trgovina bijelim robljem, svodništvo). Bavljenje tajnom prostitucijom smatralo se otegotnom okolnošću¹³⁴ te se tako izbjeglo poistovjećivanje toleriranih i tajnih prostitutki, koje su u očima zakona zaslužile veću kaznu jer su predstavljale veću prijetnju za javni moral i širenje spolnih bolesti.

¹²⁶ Ibid, čl. 66-67.

¹²⁷ Ibid, čl. 69-70.

¹²⁸ Ibid, čl. 74.

¹²⁹ Ibid, čl. 78.

¹³⁰ Ibid, čl. 79-80.

¹³¹ Ibid, čl. 81.

¹³² Ibid, čl. 82.

¹³³ Ibid, čl. 84.

¹³⁴ Ibid, čl. 85-86.

Život prostitutki u javnim kućama dolaskom ove *Odredbe* na snagu znatno se promijenio. Iako se člankom 37. dopustio ostanak prostitutki u zgradama sada bivših javnih kuća, promijenio se njihov odnos s vlasnicom javne kuće, koji je sad poprimio oblik najmodavnoga odnosa stanodavke i stanarke. Prostitutke više nisu bile dužne dio svoje zarade davati vlasnici, koja ih je osim toga još i na razne načine zaduživala. Vlasnica sada više nije smjela sudjelovati u zaradi prostitutke ili se ponašati kao njihova svodnica, što je bilo kažnjivo ovim odredbama. Doduše, vlasnica ih je i dalje mogla iskorištavati za profit postavljanjem visoke stanarine. No kako je ona morala biti dogovorena između obje stranke i prijavljena Čudorednom odsjeku redarstva, koje je u slučaju nemogućnosti dogovora samo određivalo cijenu najma, prilike za to bile su otežane, ali izvedive. Što se tiče sudjelovanja u njihovoj zaradi, za stanodavce uličnih prostitutki vrijedili su slični propisi, ali nije određeno da se cijena najamnine dogovara unaprijed između tih dviju stranaka.

Što se tiče ostalih životnih uvjeta, prostitutkama je i dalje bilo zabranjeno stanovanje u blizini škola, crkava i sličnih institucija, morale su se pristojno ponašati na ulici i u stanu, bez namamljivanja mušterija s prozora ili vrata stana. Sloboda kretanja također im je bila ograničena, pa su se ulicama grada smjele kretati samo u određenim satima, a svaki odlazak iz grada dulji od 48 sati morale su prijaviti redarstvu zbog liječničkog pregleda koji se obavljao prije odlaska i poslije njega. Bile su stavljene pod nadzor mnogih strogih propisa kojih su se morale držati kako bi izbjegle kažnjavanje. Nisu smjele kasniti na liječničke preglede niti ih namjerno izbjegavati, morale su prijaviti svaku promjenu podataka redarstvu kako bi se one unijele u očevidnik. Redarstvo je imalo pravo ulaziti im u stan bez najave radi provjere, skrbnički fond mogao je biti ukinut bez najave, moglo im se odbiti stanovanje u određenom stanu ili kod određenog vlasnika bez danog objašnjenja, nisu smjele kupovati alkohol od stanodavaca itd. To sve zasigurno je stvaralo veliki stres u njihovu svakodnevnome životu, a pogotovo mali rokovi unutar kojih su morale prijaviti sve promjene vezane uz svoj život ili liječenje od spolnih bolesti i mogućnost nenajavljenog upada redarstvenikâ u stan. Odredbe su bile detaljne, s mnogo pravila i propisa koji se valjalo držati. Velik naglasak stavljen je na očuvanje javnog morala i na prevenciju zaraze spolnim bolestima. Detaljnim propisima kontrolirao se gotovo svaki aspekt života prostitutke. Cilj *Odredbe* bio je suzbijanje širenja spolnih bolesti, ali i kriminalnih pojava vezanih uz prostituciju te tajne prostitucije, što je tema koja se razrađuje u redarstvenim propisima. Međutim, kao što smo vidjeli iz novinskih članaka, potpuno iskorjenjivanje ni jednoga ni drugoga nije bilo moguće.

Tajna prostitucija bila je prisutna i u vrijeme legalne prostitucije. U tajne prostitutke ubrajale su se sve žene koje se nisu podvrgnule zdravstvenom-redarstvenom nadzoru, a svoj su zanat obavljale mimo određenih propisa, što je ponajprije bio veliki problem u borbi protiv širenja spolnih bolesti. Drugi problemi vezani uz tajnu prostituciju bili su maloljetnička prostitucija i podvođenje mladih djevojaka te tajne kuće koje su bile leglo zaraze, ali i drugih kriminalnih aktivnosti vezanih uz prostituciju. U tajnu prostituciju ulazile su žene koje se nisu znale snaći u velikom gradu, žene koje su se već bavile nekim poslom pa im je ovo bila dodatna djelatnost, a često su se bavile time na govor svojih ljubavnika, tj. svodnika.

Jedan od skandala vezanih uz tajnu prostituciju početkom je stoljeća zaokupljao novinske retke. Skandal se odvio u poznatom zagrebačkom kupalištu naziva „Mineralno kupalište“ u Vlaškoj ulici, gdje su se sastajale „nekoje“ dame sa zagrebačkom gospodom. Sastanci su se odvijali posredstvom kupališne zakupnice gospođe Vojnović, što su redarstveniku otkrile uhvaćene Katarina S. i Dragica V.¹³⁵ Vlasnica je na kraju i izvedena pred sud, što je također popraćeno u novinama. Bila je osuđena po K. z. § 512. na 10 dana strogo zatvora, što se moglo pretvoriti u 100 kruna globe.¹³⁶ Tajne prostitutke većinom su kažnjavanje izgonom iz grada, no u racijama koje je provodilo redarstvo često su upravo izgnane žene bile uhićivane, i to po nekoliko puta. Dojavom policiji uhićene su tako 1909. godine u svratištu „Gundulić“ tri žene koje su imale izgon iz grada: Štefa Podgornik iz Ravne Gore, Marija Kramer iz Siska i Antonija Štef iz Karlovca, a vratile su se kako bi se mogle nastaviti baviti prostitucijom.¹³⁷ Godine 1937. također je poduzeta velika racija u Zagrebu, pa je pritvoreno 57 žena i djevojaka „od kojih su mnoge sada po prvi put zatečene u skitnji. Među njima ima i nekoliko ispod petnaest godina. Veliki broj ih je zatečen u Tkalčičevoj ulici, a deset na samom Jelačićevom trgu, a u jednoj većoj kavani uhitili su osam, već dobro znanih elegantnijih dama“.¹³⁸ Osim ova dva slučaja, bilo je još mnoštvo drugih, koji su donosili manje ili veće ulove.¹³⁹

Tajna se prostitucija odvijala i u tajnim kućama i gostionicama po cijelom Zagrebu.¹⁴⁰ Jedan od većih skandala bio je vezan uz Sajmište, gdje se Sofija Čižmešija bavila svodništvom djevojaka, naplaćujući pristojbu za korištenje kreveta od 20 do 40 kruna. Uhitili su sedam djevojaka, koje su priznale bavljenje prostitucijom, a sve su bile spolno zaražene, što je bila uznemirujuća vijest, jer su bez obzira na to i dalje radile te tako širile zarazu.¹⁴¹ Sofija Čižmešija na kraju procesa osuđena je na tri mjeseca strogo zatvora.¹⁴² Jedno skrovište tajne prostitucije otkriveno je i u kavani u istočnom dijelu grada. Vlasnik te kavane slao je konobarice i drugo žensko osoblje u separe da se tamo zabavljaju s gostima, a uz to je pružao sklonište „toleriranim“ prostitutkama. Autor je članka zaključio da je nadzor nad tajnom prostitucijom uzaludan jer su se skloništa javne prostitucije teško otkrivala, a „izgonišnice“ su se stalno vraćale u grad.¹⁴³ Ni Tkalčičeva ni Kožarska ulica nisu mirovale nakon ukinuća javnih kuća te su dolazile pritužbe na lokal nasuprot kući 69a u kojem su se odvijale orgije, kao i u lokalima istoga vlasnika niže u Palmotićevoj.¹⁴⁴ Tkalčevićeva je

¹³⁵ *Novosti*, 2. srpnja 1908.

¹³⁶ *Novosti*, 7. srpnja 1908.

¹³⁷ *Novosti*, 12. veljače 1909.

¹³⁸ *Novosti*, 25. travnja 1937.

¹³⁹ *Večer*, 11. veljače 1926; 13. lipnja 1929; 23. srpnja 1930; 20. siječnja 1933; *Narodne novine*, 21. siječnja 1907; *Jutarnji list*, 8. srpnja 1914; 5. siječnja 1915.

¹⁴⁰ „Kuća ljubavi u Preradovićevoj ulici,“ *Novosti*, 12. travnja 1921.

¹⁴¹ *Novosti*, 2. rujna 1921.

¹⁴² *Novosti*, 11. rujna 1921.

¹⁴³ *Večer*, 11. veljače 1926.

¹⁴⁴ „Orgije i nepodopštine u Kožarskoj ulici,“ *Večer*, 3. listopada 1928.

ostala središtem prostitucije; među ostalim, tajna se prostitucija odvijala i u sportskoj kavani, gdje su se konobarice zabavljale s gostima koji su, kao znak da žele nešto više od pića, naručivali glivanj, bermet ili šampanjac.¹⁴⁵ Zatim, tu je bio i „zemaljski raj“ u gostionici Veseli Šestinčan, gdje su svojedobno uhićene Rozalija Šuljević, Štefanija Majstorović i Rozalija Konjević, sve tri otprije poznate policiji kao skitnice.¹⁴⁶ Periferija je također postala sve popularnije odredište tajnih prostitutki jer je tamo redarstvena kontrola bila slabija.¹⁴⁷

Životi prostitutki bili su ispunjeni raznim zgodama i nezgodama, od čega je veliki dio otpadao na susrete s Čudorednim odsjekom policije koji se brinuo o njihovu nadzoru. Često je ova policija intervenirala na temelju dojava. Jedna od takvih intervencija bila je ona 1900. godine protiv Antonije Hercigonja, koju je njezin vlastiti suprug prijavio za vođenje kćeri Olge Hercigonja na „štrih“.¹⁴⁸ Liječničkim pregledom utvrdili su da je to istina, a sama Olga svjedočila je da je njezina majka (koja živi odvojeno od supruga) u svom stanu općila s muškarcima. Olga je od tada uz znanje svoje majke krenula zalaziti kod „tetke svodilje“ Rozalije Grloci koja je stavljena pod redarstveni nadzor zbog svodništva Olge i drugih djevojaka, koje su već bile evidentirane zbog tajne prostitucije. Olga i druge djevojke Rozaliji su morale davati dio zarade, a ostatak Olgine zarade išao je za uzdržavanje nje i njezine majke, kojoj suprug nije materijalno pomagao. Osim svodništva, Rozalija je davala i prostor tim djevojkama i muškarcima u kojem su s njima mogle općiti, a slala je djevojke k vlasnici noćnog svratišta „Garni“ Ani Tomas. U tom svratištu Olga je stanovala i podavala se za novac te pijančevala od prosinca 1904. do travnja 1905, a od kuće je otišla još 1900. Olga je po uhićenju bila predana svojoj majci kako bi ju smjestila u čestitu službu, što se nije ostvarilo, jer je majka jedva uzdržavala sebe, a imala je još dvoje djece. Olgu su 9. siječnja 1905. osudili na 14 dana zatvora i dvogodišnji izgon iz Zagreba, no kako tvrde u izvješću, ona nije promijenila svoj način života te je nastavila živjeti kod Rozalije Grloci, gdje se „klatarila“ s drugom poznatom skitnicom Karolinom Liebert. Zbog skitnje Olga Hercigonja osuđena je 26. siječnja 1905. na osam dana zatvora. Zbog Olgina načina života odbijena je molba njezine majke zaprimljena 12. veljače 1905, u kojoj je tražila oprost Olgina izгона.¹⁴⁹ Olgina „tetka svodnica“ Rozalija Grloci osuđena je zbog zločina krađe na tešku tamnicu od sedam mjeseci.

Zanimljiva je još jedna anegdota koje su prenijele novine. Naime riječ je o jednom danu u postaji kada je u istodobno u postaju bilo privedeno neko-

¹⁴⁵ *Večer*, 5. ožujka 1929.

¹⁴⁶ *Večer*, 23. rujna 1933.

¹⁴⁷ Tako je jedno od tih mjesta bila i kavana „Sarajevo“ u Kustošiji; *Večer*, 5. prosinca 1928. Zatim je na istočnoj periferiji u baraci na Livadarskom odvoju postojalo sklonište i skrovište izgonišica gdje su plaćale krevet 2 dinara po danu; *Večer*, 25. travnja 1933.

¹⁴⁸ HR-HDA-79, UOZV, Poglavarstvo slobodnog kraljevskog grada Zagreba, Odjel za unutarnje poslove, kut. 3720, 11.450, „6. 3. 1905“.

¹⁴⁹ HR-HDA-79, UOZV, Poglavarstvo slobodnog kraljevskog grada Zagreba, Odjel za unutarnje poslove, kut. 3720, 13256, „God. 1905.“, sv. 13-27.

liko tajnih prostitutki. Prva je u postaju privedena „garava Crnogorka“, kojoj se ubrzo pridružilo još pet drugih djevojaka, pa je ubrzo izbila humoristična atmosfera u kojoj su uhićene djevojke podbadale jedna drugu, ali i policajce. „U jedan mah doveli su detektivi četiri nove djevojke – ‘Oho, pa kaj je to danas?’ – klikne jedna od pridošlih i glasno se nasmije. – ‘Kaj bumo ovde držali skupštinu?’ – ‘Lako se njoj smijati’ – primeti Crnogorka. – ‘Pa, a tebi je, sirotici, teško; valjda si prvi put ovdje!’ – ‘Bolja jesam nego li ti!’ – ‘Ha, ha, rugao se lonac loncu, a obadva su crna.’ – ‘Mir!’ Zavikne oštro nadstražar – ‘Kaj bute se tu pravdale? Kaj je tu sajam?’“¹⁵⁰ Tijekom noći dovedena je još dvadeset i jedna djevojka koja se bavila tajnom prostitucijom. Sve su bile liječnički pregledane, deset oboljelih od sifilisa i pet od gonoreje predano je u bolnicu, a ostale su odmah izgnane iz grada.

Nisu sve priče o prostitutkama imale veselu notu. Tomu, osim slučaja ubijene Elizabete Ripp, koja je bila opljačka i izbodena nožem u svom stanu u Tkalčevićevoj ulici br. 5,¹⁵¹ svjedoči i slučaj Anne Forelli (18) podrijetlom iz Beča, uposlene u Osijeku, koja je odlučila okončati svoj život utapanjem u Dravi.¹⁵² Slučaj Elizabete Ripp, detaljno popraćen u novinama,¹⁵³ nije bio jedini takve vrste. U jednom drugom slučaju žrtva je preživjela napad. Žrtva napada bila je prostitutka Ivka Mraković iz Kožarske ulice, koju je pokušao ubiti Rudolf Bagadur, no u članku ne doznajemo razloge pokušaja ubojstva, nego autor nastavlja s pričom o teškom položaju djevojaka iz Kožarske ulice.¹⁵⁴

Kao što na temelju ovih novinskih članaka možemo vidjeti, prostitucija nije nosila samo opasnosti za društveni moral i zdravlje, nego je bila opasna za same djevojke koje su se njome bavile. Vjerojatno najveća opasnost od koje su one morale strepiti, osim od zaraze spolnim bolestima i izrabljivanja vlasnika bludilišta ili svodnika, bila je i već spomenuta trgovina bijelim robljem, o čemu je pisao i istaknuti pravnik tog vremena Josip Šilović.¹⁵⁵ Unatoč tomu, mnoge žene i dalje su se odlučivale na ulazak u ovaj zanat u nadi za boljom financijskom i životnom situacijom.

7. Zaključak

Prostitucija je postojana pojava koju se može naći u najstarijim civilizacijama svijeta. Ona je neraskidivo vezana uz društvo u kojem postoji, njegove vrijednosti vezane uz obitelj, stav prema braku i ženama, a u razdoblju tijekom i nakon industrijske revolucije ona je sve više vezana i uz njegovu ekonomiju koja je izravno utjecala na živote mnogih ljudi. Upravo je ekonomska situacija bila

¹⁵⁰ „Na dnu života. Prizori iz nedjeljne racije na djevojke,“ *Novosti*, 12. listopada 1920.

¹⁵¹ *Novosti*, 12. svibnja 1932.

¹⁵² *Večer*, 11. kolovoza 1923.

¹⁵³ *Novosti*, 12., 13., 18., 21., 22., 28. svibnja 1932; *Večer*, 11.-13. svibnja i 19. svibnja 1932.

¹⁵⁴ *Večer*, 16. ožujka 1928.

¹⁵⁵ Josip Šilović, *Trgovina bijelim robljem. Pučka sveučilišna predavanja 29. i 30. januara i 1. i 2. februara 1932.* (Zagreb: Narodne novine, 1932), 56.

jedan od primarnih razloga koji je navodio žene da se počnu baviti prostitucijom – kako bi prehranile sebe i svoje obitelji. Komercijalizacijom spolnog odnosa za vrijeme rane faze kapitalizma žensko tijelo i njezine usluge postali su samo još jedna vrsta „robe“ na tržištu rada. Takva dehumanizacija žena koje su se bavile ovim zanatom rezultirala je njihovom marginalizacijom i posebnim načinom života, koji je bio diktiran moralnim vrijednostima društva u kojima su živjele. Taj odnos društva prema prostituciji bio je ambivalentan; s jedne strane postojala je potreba i potražnja za ovom vrstom usluge, dok je s druge strane ova usluga bila određena nemoralnom i uzrokom mnogih negativnih pojava u društvu, kao što je trgovina bijelim robljem, svodništvo, preljub itd.

Društvo dvadesetostoljetnog Zagreba nije ni u kojem pogledu bilo drukčije nastrojeno od ostatka svijeta. U tom je razdoblju zbog industrijske revolucije prostitucija u Zagrebu doživjela procvat. To je upravo bilo uzrokovano promjenama u društvenoj dinamici proisteklima iz industrijske revolucije: migracije seoskog stanovništva u gradove, ekonomske promjene i veće otvaranje tržišta za žene bili su glavni razlozi njezina procvata. Među migrantima našlo se i mnogo neiskusnih i slabo obrazovanih djevojaka i žena koje su dolazile u grad u potrazi za poslom, uglavnom tražeći služinski posao.

Često se raspravljalo o mjerama poduzetima protiv prostitucije, odnosno jesu li one dovoljne i jesu li adekvatno provođene,¹⁵⁶ no neke konkretne inicijative za borbu protiv prostitucije u Zagrebu (i šire) nije bilo. I sami građani, koji su često mogli svjedočiti raznim prizorima iz svijeta prostitucije iz prve ruke, radije su se opredijelili na rogoborenje protiv prostitutki i prostitucije bez stvarne nakane da nešto promijene. Društvo je primarno gledalo na prostituciju kao na negativnu pojavu zbog toga što se tijekom povijesti visoko cijenila čednost žena, kojima se nije dopuštala ista seksualna sloboda kao muškarcima. Zbog toga prostitucija oskvrnjuje žensku čestitost i dehumanizira ih, pretvarajući ih u sredstvo zadovoljenja tuđih seksualnih potreba, ali im istodobno na neki način daje i seksualnu slobodu. Nadalje, kako se u većini društava, pogotovo kršćanskim, cijenila (i cijeni) institucija braka, unutar koje je cilj spolnog odnosa prokreacija, ovakva vrsta spolnih odnosa bez obveza i želje za potomstvom smatrana je nemoralnom jer je svrha takva odnosa bilo zadovoljstvo. Osim toga, uz prostituciju su vezane i kriminalne radnje, devijantna ponašanja (alkoholizam i skitnja) te veliki zdravstveni rizik jer se olakšavalo širenje spolnih bolesti. Novine tog vremena bile su pune redaka u kojima su kudile prostituciju, članaka o izgedima, kriminalnim radnjama i skandalima vezanima uz nju.

Uvidom u neke aspekte života ovih djevojaka, vidimo kako su se – osim s moralnom osudom njihova zanata od društva – često morale nositi s mnogo težim okolnostima. Okružene prijetnjama svodništva, materijalnog i fizičkog izrabljivanja, spolnih bolesti i uhićenja, građanski moral bio je po-

¹⁵⁶ „Problem prostitucije u Zagrebu,“ *Novosti*, 10. studenoga 1920; „Aktualna socijalna pitanja. Problem prostitucije u Zagrebu,“ *Novosti*, 24. prosinca 1920; „Zagreb nije Paris. Za i protiv zagrebačkog noćnog korza. Problem prostitucije u Zagrebu. Moramo li Paris imitirati samo po njegovim lošim stranama?“ *Večer*, 29. studenoga 1933; „Čudoredje u Zagrebu,“ *Jutarnji list*, 13. siječnja 1926.

sljednja stvar o kojoj su se brinule. U prostitutkama je društvo često nalazilo žrtvenu janjad koju je moglo okriviti za vlastite grijehе proizašle iz urođenoga spolnog nagona. Zbog toga su se one smatrale nužnim zlom; moralo je postojati „mjesto“ gdje su se te potrebe mogle ispuniti izvan bračnog života, unutar kojeg je primarna svrha spolnoga odnosa bila prokreacija. Društvo nije voljelo prostituciju jer je ona bila iskaz njegovih najnižih htijenja i potreba, ali ju je trebalo, a žene koje su tu potrebu ispunjavale za to su bile osuđivane i marginalizirane, umjesto onih zbog kojih su na prvome mjestu i postojale.

8. Bibliografija

Izvori

„Anketa o prostituciji.“ *Liječnički vjesnik* 6-7 (1920): 324-329.

Belušić, Darko Bela. *Priče iz stare Tkalče, purgerska sjećanja*. Zagreb: A. D., 2007.

Farkaš, Kamilo. „Uredjenje prostitucije u Zagrebu (referat s Konferencije jugoslavenskih venerologa o prostituciji).“ *Liječnički vjesnik* 2-3 (1928): 55-72.

Gundrum, Fran. „Statistika javnih bludnica (1907. – 1908.) u Hrvatskoj i Slavoniji.“ *Liječnički vjesnik* 1 (1910): 7-37.

HR-DAZG-4, GPZ, Pomoćni uredi.

HR-DAZG-4, GPZ, Zdravstveni odsjek.

HR-DAZG-10, GPZ, Zdravstveni odsjek.

HR-DAZG-779, Zaštitnice djevojaka.

HR-DAZG-857, Zbirka Ulčnik Ivan.

HR-HDA-79, Poglavarstvo slobodnog kraljevskog grada Zagreba, Odjel za unutarnje poslove.

Jutarnji list, 8. srpnja 1914; 5. siječnja 1915; 13. siječnja 1926; 22. siječnja 1926.

Katičić, Vladimir, ur. *Sbirka zakona i naredaba tičućih se zdravstva i zdravstvene službe. Dodatak V*. Zagreb: Tisak Kr. zemaljske tiskare, 1909.

Konstantinović, Bogoljub. *Prostitucija i društvo: socijalno medicinska razmatranja sa naročitim obzirom na problem prostitucije i njeno suzbijanje u Jugoslaviji*. Beograd: s. l., 1930.

Narodne novine, 21. siječnja 1907; 19. travnja 1907; 20. travnja 1907.

Literatura

Geljić, Hrvoje. „Prostitucija u Zagrebu krajem devetnaestog i početkom dvadesetog stoljeća.“ Diplomski rad, Filozofski fakultet u Zagrebu, 2015.

Gilfoyle, Timothy J. „Prostitutes in History: From Parables of Pornography to Metaphors of Modernity.“ *The American Historical Review* 1 (1999): 117-141.

Iveljić, Iskra. *Očevi i sinovi: privredna elita Zagreba u drugoj polovici 19. stoljeća*. Zagreb: Leykam International, 2007.

Laušić, Ante. „Stanovništvo Zagreba i okolice od 1880. do 1980.“ *Migracijske teme* 3 (1987): 19-29.

Marković, Tomislav. „Prostitucija, skripta iz socijalne patologije.“ Visoka defektološka škola, Sveučilište u Zagrebu, 1965.

Petak, Olga. „Socijalni i socijalno-psihološki faktori regrutiranja uličnih prostitutki.“ Magistrski rad, Filozofski fakultet u Zagrebu, 1981.

Premrl, Nada. *Potok u srcu Zagreba. Uz potok Medveščak – od izvora do ušća*. Zagreb: Muzej grada Zagreba, 2005.

Radulović, Dragan. *Prostitucija u Jugoslaviji*. Beograd: „Filip Višnjić“, 1986.

Zorko, Tomislav. *Prostitucija u Zagrebu u prvoj polovici XX. stoljeća (do početka Drugog svjetskog rata)*. Zagreb: Biakova, 2013.

Željko, Darija. „‘Sestre bluda’: Zakonska regulacija ženske prostitucije na hrvatskom području u razdoblju 1852. do 1934., s posebnim osvrtom na grad Karlovac i europsko okruženje.“ Diplomski rad, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2015.

Novosti, 2. srpnja 1908; 7. srpnja 1908; 12. veljače 1909; 12. listopada 1920; 10. studenoga 1920; 24. prosinca 1920; 12. travnja 1921; 2. rujna 1921; 11. rujna 1921; 16. srpnja 1922; 12. svibnja 1932; 13. svibnja 1932; 18. svibnja 1932; 21. svibnja 1932; 22. svibnja 1932; 28. svibnja 1932; 25. travnja 1937.

Obzor, 12. travnja 1914.

„Sedmi sastanak dermato-venerološke sekcije.“ *Liječnički vjesnik* 9 (1922): 215-221.

Staleški glasnik, 6. lipnja 1921.

Šilović, Josip. *Trgovina bijelim robljem. Pučka sveučilišna predavanja 29. i 30. januara i 1. i 2. februara 1932.* Zagreb: Narodne novine, 1932.

Večer, 11. kolovoza 1923; 11. veljače 1926; 12. ožujka 1928; 16. ožujka 1928; 3. listopada 1928; 14. prosinca 1928; 5. ožujka 1929; 13. lipnja 1929; 5. kolovoza 1929; 23. srpnja 1930; 19. lipnja 1931; 20. siječnja 1933; 11. svibnja 1932; 12. svibnja 1932; 13. svibnja 1932; 19. svibnja 1932; 25. travnja 1933; 20. rujna 1933; 23. rujna 1933; 29. studenoga 1933.

Abstract

This paper deals with the life of prostitutes as a marginalized group in the city of Zagreb at the beginning of the 20th century, as well as with the very phenomenon of prostitution. The daily life and supervision of prostitutes were originally regulated by the *Prostitution Rulebook* from 1899. The second such document was the *Regulation of royal constabulary directorate from 24th of September in 1922., No. 11.027 on the Prostitution in the City of Zagreb*, by which the life of prostitutes in brothels had been drastically changed, and their status was now equal to one of the street prostitutes. The biggest change in their life was the abolition of prostitution by the *Act on the Suppression of Sexual Diseases from 28th of March in 1934*. Consequently, all women who continued to engage in prostitution were now placed in the sphere of illegal, secret prostitution. Even though secret prostitution also existed when prostitution was legal, in this period its numbers soared. Apart from legal regulations, the life of a prostitute was portrayed with the help of excerpts from the daily press and the works of their contemporaries.

Keywords

prostitution, prostitutes, prostitution rulebook, brothels, sexual diseases, regulation, secret prostitution